

mellemligstiden og som sætter nogle andre rammer for de intellektuelles udfoldelser og deres mulighed for at forstå sig selv som fritsvævende.

De intellektuelle tager *altid* stilling, og problemet i denne forbindelse er, at Stuart Hughes ikke ser sammenhængen mellem nyidealismen, subjektivismen og relativismen på den ene side og den indre emigration og dogmatismen på den anden side. Det er vel meget naturligt, at en subjektivistisk og relativistisk holdning ikke peger på en konsekvent og åben kamp mod fascismen, men i stedet som hovedregel lod modstanden mod fascismen udmønte i en indre emigration – en altid 'sikker' vej når der som i mellemligstiden er krise og skærpet ideologisk konfrontation på dagsordenen.

For en sidste gang at vende tilbage til Weber som bogens hovedperson, så kommer den *tendens*, der er sammenfattet hos Weber (empirismen, hermeneutikken og de Oplyste værdier, relativismen, og afvisningen af metafysikken) til at spille en betydelig rolle i mellemligstiden – og efter min mening er det ikke den mindst interessante tendens.

Det er måske forståeligt, men ikke mindre kedeligt at tendensen nu i en karikeret form med endnu stærkere subjektivistiske overtoner og et svagt videnskabeligt fundament dukker op i en periode, hvor man (inden for historievidenskaben) stadig slås med de problemer, der blev aktualiseret af den politisk-ideologiske krise fra de tidlige 70'ere, en krise, der faldt sammen med at faget *allerede* var ramt af krisefornemmelser. Usikkerheden med hensyn til historievidenskabens teoretiske status afhjælpes hverken af at kaste sig i armene på naturvidenskabelige metoder og modeller, eller ved at hengive sig til subjektivismen. Stuart Hughes analyser giver et udmærket indblik heri.

Leo Tandrup:
De »dybe kræfter«,
historieskrivningen og menneskets
fremtid. Et svar fra en nulevende

Netop nu,
måske,
har du din skæbne
i din hånd
og kan dreje den,
så den passer
til det forgangne
og din fremtid.
For hvert et
menneske
opstår det øjeblik,
da hans stjernes fører
overdrager tøjlen
til ham selv.
Da er det
en katastrofe,
hvis han ikke
agter tiden,
men tror, at
øjeblikket
kan være ethvert,
der ruller forbi.

Disse strofer af Hebbel, her frit gendigtet, er det vigtigere at huske på nu end nogensinde. Magtkoncentrationen i verden har aldrig været så stor; magtapparaterne aldrig så komplicerede. Systemet, hvad enten i den vestlige verden eller i Sovjetunionen, har en overvældende indflydelse. Samfundsstrukturen og de materielle forhold øver uhørt og underkuende indflydelse i en verden, hvor fremmedgørelsen og tingsliggørelsen af tilværelsen er menneskets store problem. Kapitalen og magthaverne er på vej til at gøre de fleste til forbrugstænkende småborgerlige robotter, der gør, hvad de får besked om, blot de så nogenlunde får dækket deres ydre øjeblikkelige behov og sikres deres levestof. At kapitalen og magthaverne så i en disharmonisk duet danser imod afgrunden og atomkrigen, mod vor kulturs undergang, det ser de klogeste måske nok, men kun få gør modstand mod det.

*Det deterministisk prægede historiesyn
og fremmedgørelsen*

Det skyldes blandt andet, at de af de småborgerliggjorte åndsarbejdere og da ikke mindst af historikerne stadig tudes ørerne fulde med forholdenes og omverdenens determinerende magt over dem, så de føler, at de ligeså godt først som sidst kan resignere, når de alligevel ikke har noget valg og da slet ikke noget frit valg. Skal de derfor dø atomdøden, så er der ingen vej udenom. Mennesket er en skygge, der har forladt de levendes land. Forsøg på at bryde ud af systemet og af den sociale situation er på forhånd dømt til at mislykkes, og man må jo være tosse, hvis man kæmper for et andet samfund og et mere harmonisk menneske, når man ved eller tror at vide, at man ikke kan sejre. Magthaverne har jo været kloge nok til at indoktrinere, at sejren på det etableredes præmisser og paradistilstanden er identisk.

Den mentalitet er det i virkeligheden Heiberg (som de fleste historikere) kommer til at fremme med det historiesyn, han lægger blot i sit iøvrigt debatværdige debatindlæg om min disputats *Mod triumf eller tragedie* om magtkampen mellem Sverige og Danmark 1612–25.¹ Det sker bl.a., når han i den fortid, der ved siden af vore personlige erfaringer er vor hovedinspirationskilde til skabelsen af en mere menneskekærlig fremtid, »i stedet for at lægge vægten på (rigs)rådets eller enkelte rådets manglende erkendelse af forholdene (vil) fremhæve systemets indbyggede svagheder«.²

I overensstemmelse hermed postulerer han, at vi ved for lidt om det 17. århundredes mennesker på Christian IVs tid (bortset fra denne selv), til at så indgående personkarakteristikker, som jeg har givet af hovedpersonerne, især af Christian IV, Gustav Adolf, Axel Oxenstierna, Jacob Ulfeldt, Chr. Friis til Kragerup og Holger Rosenkrantz, kan blive

andet end postulater, hvilket i parentes bemærket tyder på, at han ikke kender så meget til det ofte omfattende kildemateriale, der er bevaret til belysning af disse personers karakter og politiske opfattelser.³

Og derfor vil han i stedet fastholde, »at tidens personligheder først og fremmest må karakteriseres ud fra deres professionelle virke«,² dvs. ikke ud fra deres motiver, men ud fra deres gerninger og de resultater, de når som eksperter i deres stands og i samfundets tjeneste; sådan som det for faghistorikerne i dag i reglen automatisk går ud på at meritere sig som professionelle eksperter på et eller få snævre områder, f.eks. Christian IVs finanspolitik, som så næsten alt vurderes ud fra, bl.a. den af mig konstruerede syntese, skønt den ikke handler om det.

Heiberg bliver som de fleste andre historikere, især på højrefløjen, derfor repræsentant for og fremmer af den fremmedgørelse, der hænger sammen med, at man, som Robert Musil skrev for et halvt hundrede år siden, i dag ikke søger ansvaret i mennesket, men i den ydre verdens sagforhold. »For den moderne sjæl, der legende let slår broer over oceaner og kontinenter«, skrev Musil, er derfor »intet mere umuligt end at få kontakt med de sjæle, som bor omkring det næste hjørne«. Og får man ikke det, kan man ikke skabe en mere human verden.

Det er da også karakteristisk for determinismens position i dansk historieforskning, at Howitz-fejderne, før Heiberg og jeg nu tager hul på en ny, kun har været få og små, siden den unge af den kapitalistiske samfundsmåltalitet prægede og derfor positivistisk inspirerede strugler Erslev og den etisk bevidste, omend konservative A. D. Jørgensen i begyndelsen af 1880'rne udkæmpede deres.⁴

Fremmedgørelsen, der viser sig i menneskets ukendskab til sine egne motiver og dermed i dets mangel på personlig identitet,

1. Steffen Heiberg: *Christian IV, rigsrådet og dansk udenrigspolitik 1612–25, Fortid og Nutid XXVIII, 1980*, s. 636–43 (herefter citeret H).

2. H. s. 241f.

3. For Holger Rosenkrantz kan således henvises til den langt mere udførlige skildring med kilde- og litt.henv., jeg giver i *Nyt DBL*, end det var muligt at lave i *Mod triumf eller tragedie, 1979* (I s. 142–45) herefter citeret *Mod triumf*).

4. Jvf. Jens Henrik Tiemroth: *Erslev – Arup – Christensen, 1978* s. 85; Leo Tandrup: *Ravn II, 1980* s. 72–75.

handlingslammer det og får det til at acceptere både institutionernes krav til sig selv og systemet, som det er. Kun det menneske, der stoler på, at det er i stand til at tage sin skæbne i egen hånd, fordi det har en politisk mål-sætning, et menneske- og et livssyn, som det finder vigtigt at udbrede, vover at optræde som oprører i kampen for en bedre virkelighed.⁵

Fremmedgørelsen, den overfladiske tolerance og det manglende nutidige engagement

Fremmedgørelsen hos historikerne viser sig ved, at de bliver tilhængere af den holdningskompleksitet, der længe har domineret dansk historieforskning. Denne bunder måske i en angst for, at de brokker af et livssyn, der mere eller mindre kaotisk tumler rundt i forskerens sind, skal ødelægge objektiviteten i hans egen forskning, hvorfor det er let at blive overfladisk tolerant over for andre måder at anskue tingene på. Men netop overfladisk tolerant.

Heiberg skriver, at der i »det fremførte (om min personcentrering og vægt på begivenhedsforløbet) egentlig ikke (ligger) nogen kritik, men blot en konstatering af (hans og min forskellige) holdninger«.⁶ Sagen er imidlertid, at han (naturligvis) ikke kan lade være hele tiden at kritisere min holdning, og at hans egen systemdirigerede og deterministisk prægede historieopfattelse fundamentalt afspejler

sig i hans kritik af min fremstilling af begivenhedsforløbet, som det skal vises.

Problemet turde være, at det nutidige samfunds omdannelse og dermed varetagelsen af helhedens tarv og bekæmpelsen af klasseegoismen ikke vedkommer ham, i hvert fald ikke, når han arbejder som historiker, hvorfor han ikke har blik for eller ønsker at se kongemagten under Christian IV som en progressiv magt og højadelen som bagstræberisk. Den tanke er derfor nærliggende, at Heiberg, som jeg iøvrigt personlig intet kender til, betoner systemets magt, fordi han er lidt for godt tilfreds med at leve i vort nuværende senkapitalistiske system. Han forstår derfor heller ikke, hvad der er basis for hans mening om, at mit værk trods alt bliver »en berigelse af vor historiske litteratur«, og at jeg kan blive en ypperlig historieskriver, hvis jeg vil »beherske visse manier og fikse ideer«. Han forstår ikke, at netop disse ideer er baggrund for, at der overhovedet bliver tale om historieskrivning.

Den kunstneriske dimension i et værk, eller det oplivende i fremstillingen, som Heiberg udtrykker sig, opstår nemlig ikke ved min »hang til novellistiske virkemidler«, men i kraft af det engagement, som indfinder sig, fordi forfatteren er optaget af sin egen samtids sociale, politiske og mentale spørgsmål, in casu de samfundet undergravende klassemod-sætninger, den freden truende kolde krig mellem Sovjet og Vestmagterne, undermineringen af enkeltmenneskets ansvarlighed.⁷

5. Jvf. min bog *Lyseslukkerne og stjerneasterne. Elleve scener om mennesker i Italien. Og om hvorledes livssynet, oprøret og kærligheden bliver fundament i undervisning, kunst og videnskab, 1981.*

6. H. s. 642.

7. H. s. 642 – »hang« synes tilmed underfundigt pejorativt ment; jvf. hans brug af ordet i foreg. spalte (omtalt herunder n. 23). – Knud J. V. Jespersen roser mig for mit engagement (i slutn. af sin anmeldelse i *Historisk Tidsskrift* bd. 81, 1981 s. 242–253, herefter citeret *Jespersen*), men uden at forstå, at dette netop skyldes, hvad han (s. 245 n. 7) kalder »en vis generaliserende tendens« i min problemstilling og formålsformulering, der virker »kunstig, næsten ahistorisk«. Han tror, at min egentlige interesse er periodens specifikke historie (hvad han bifalder), det vil formentlig sige et ønske om at undersøge fortidens historie for dennes egen skyld, hvilket omvendt efter min mening er et udtryk for ahistoricitet, da objektet og subjektet (med dettes eget nutidige engagement og dets ønsker for fremtiden) i forskningsprocessen er fundamentalt uadskillige. Jespersens opfattelse er med til at forklare, hvorfor han finder det »noget bombastisk«, når jeg med disputatsen vil »anskueliggøre de farer, der lurer lige under overfladen, når personer med for ringe selvkundskab, for lidt hjerte, for ringe sans for helhedens . . . tarv og for stor sans for egne snævre personlige og standsmæssigege interesser placeres på for høje poster«. Når Jespersen kommer til at tale om min ansvarlighed og manglende ansvarlighed over for fortidens kildestof på så patetisk en måde (a. st. s. 252 n. 19 og s. 251 s. 18), hænger det for mig at se sammen med hans manglende hensyn til den ansvarlighed over for nutiden, som jeg til gengæld betoner (uden at glemme den første), i og med at jeg lægger afgørende vægt på historiens nytte.

Derfor lægger jeg, uden at overse eller negligere grundvilkårene eller de dybe kræfter, som Heiberg kalder dem, vægten på beslutningsprocessen, hvad jeg desto lettere kan gøre, fordi Heiberg som de fleste andre historikere næsten ene dyrker disse kræfter, som man selvfølgelig *også* bør studere og kende for at kunne bryde deres tyranni. Derfor er jeg optaget af – og får følgelig øje på – de øjeblikke i livsforløbet, hvor Christian mener, »at hans stjernes fører overdrager tøjlen til ham selv«, hvor de ydre konjunkturer giver ham chancen for at få overtaget i magtkampen mod det truende og ekspanderende Sverige og for at tage kampen op mod sine systembevarende og standsegoistiske rigsråder, som det bl.a. sker i januar-februar 1618.

*Älvsborg-krisen, Antvorskov-mødet
og de dybe kræfter*

Omvendt nægter Heiberg, ud fra sin af økonomi og finanspolitik optagne hjerne, at følge min bevisførelse. Selvom han giver udtryk for, at han er klar over, at målet for Christian IV var den ambitiøse udenrigspolitik, og at hans økonomiske politik kun er midler i dens tjeneste, argumenterer han for, at Christian IV næppe søger at udnytte den gunstige konjunktur i januar-februar til at få tag i Bremen, ligesom iøvrigt Knud J. V. Jespersen gør det,⁸ men at han stort set blot er optaget af for sig selv og kongemagten gunstige finansielle dispositioner.

Og hvad angår Älvsborg-krisen og Sverige, skriver han, at Christian IV ikke foretog nogen om-disponering af sine midler med henblik på et forstående militært opgør. Nej, for det var jo tidsnok at gøre, når det viste sig, at svenskerne ikke betalte alt løsenet til tiden. Det ville desuden først af vejr-mæssige grunde være militært belejligt at starte krigen hen på

foråret. Heiberg forestiller sig, at kongens støjhed over for Sverige kan skyldes, at han på forhånd har kalkuleret med at anvende Älvsborgpengene på Kieleromslaget. Men sagen er jo, at alternativet ikke var enten ingen svensk betaling eller betaling af 250.000 rd., men en mulig manko på kun 20.–30.000 rd., hvad regeringen jo fik at vide af den udsendte svenske gesandt.

Heiberg mener også, at Christian IV kun brugte meget lidt af Älvsborgløsenet til offensive militære foranstaltninger. Der er dog næppe tvivl om, at pengene fra løsenet har gjort det meget lettere for kongen at færdiggøre og udbygge grænsefæstningssystemet mod Sverige, hvilket var en forudsætning for, at en offensiv krig mod dette land kunne lykkes og for at han kunne få ryggen fri til sit engagement i syd. Og hvad var det egentlig for offensive foranstaltninger, som Christian skulle foretage for at bevise over for Heiberg, at han agtede at gå i krig for Bremen om nødvendigt? Det afgørende var jo hvervning af lejetropper, som kongen da også startede på,⁹ men måtte opgive efter rådets nej til en krig.

Heiberg kan desuden ikke forstå, at jeg »råt« sluger Slanges »historie« om et kongeligt krav på en bevilling fra råd (og stænder) til en stående hær på 24.000 mand. Han lukker øjnene for, at »historien« utvivlsomt er godkendt af en så dygtig kildekritisk historiker som Hans Gram i og med, at denne ikke rettede den passage i Slanges manuskript, hvori de 24.000 mand omtales,¹⁰ men først startede sit forslag til rettelse lige efter denne omtale, et forslag, som Slange vel at mærke i indholdet i det hele uændret, men med let ændret stil og af og til med andre ord lod gå ind i det endelige manuskript, og som viser, at der utvivlsomt *var* tale om den af mig skildrede omfattende trepunktskrigsplan, hvad også Jespersen benægter.¹¹

8. H. s. 641; *Jespersen* (s. 249–51) argumenterer dog modsat Heiberg ud fra mine egne præmisser. Han har imidlertid bl.a. fået min opfattelse af Stille-tesen galt i halsen, og hans argumentation er ikke overbevisende, hvad jeg i en senere artikel vil komme ind på.

9. Jvf. *Mod triumf I* s. 276 note 15.

10. Jvf. *Mod triumf I* s. 274 note 10.

11. H. s. 640; *Jespersen* s. 250f. *Jespersen* tror, at min hensigt er at sandsynliggøre, både at Slange har kendt propositionen, og at han har gengivet den korrekt. Det første er rigtigt, det sidste til dels forkert. Jeg viser jo netop, at Slange

Heiberg kan forestille sig, at 2.400 mand i den proposition, »som Slange muligvis (sic) har kendt«, er blevet til 24.000 og sammenligner med situationen i 1621, hvor rådet kun bevilger 5.000 mand. Men Heiberg glemmer, at de ydre politiske konjunkturer, som han ikke er meget for at tildele betydning overhovedet, var ganske anderledes, i 1621 end i 1618. Christian IV kunne i 1618 intet have stillet op med 2.400 mand et tidspunkt, hvor Nederlandene var absolut uvillige til at give Christian IV indrømmelser i Bremensagen, hvorfor den engelske regering da også dengang fandt det nødvendigt for Christian IV i en angrebskrig af hensyn til det farlige og hurtige nederlandske rytteri at gøre »short and sure work«. Nederlandene var ikke nær så halsstarrige i 1621, fordi de da var alvorligt truet på eksistensen af Spanien og ivrede for at få kongen til at træde i spidsen for en evangelisk unionshær.

At Christian IV så næppe har forventet at få rådstilsagn om så store midler, som ville gå til de utvivlsomt forlangte 24.000 mand, er en anden sag. En politiker plejer jo ofte af taktiske grunde at kræve mere, end han regner med at få. Rimeligvis har han dog håbet på i alt fald halvdelen, og en hær på den størrelse ville det ikke være umuligt at holde med rådets og stændernes støtte samt, hvad Heiberg overser, med de ikke at forglemme store ekstra indtægter, som en militær besættelse af det rige Bremen ærkestift og den dermed følgende juridiske eller faktiske overtagelse af administrationen i stiftet ville kunne give kongen. Bremen ærkestift gav administratoren Johan Frederik af Gottorp et årligt overskud på ca. 100.000 rd., der tilmed nemt med en hær i landet kunne forøges.

Heiberg nævner også, at Danmarks ressourcer dengang ikke i længere tid kunne række til at holde større hvervede tropper, hvad jeg selvsagt er enig med ham i; men han glemmer, at en kongelig dansk hær i Tysk-

land som siden Gustav Adolfs i vid udstrækning skulle ernæres af de tyske områder, som den stod i. Derfor ser han også, iøvrigt typisk for hans grundholdning, Danmarks store krigsfinanseringsproblem »snarere end Lutter am Barenberg . . . (som) den egentlige årsag til nederlaget« i Kejserkrigen.¹²

På den måde negligeres den militære kompetance og de personlige egenskaber hos hærførerne og deres mandskab utilbørligt. På den måde negligeres selve den historiske situation og menneskenes rolle heri, idet Heiberg ikke tager i betragtning, at to i tal omtrent jævnbyrdige hære i 1626 stod over for hinanden, og at ingen på forhånd kunne vide, hvordan det møde ville spænde af. Tilly har sikkert været lige så nervøs som Christian IV, men hvad betyder menneskets nervøsitet. Konsekvensen af en sejr til Christian IV ville sikkert være blevet, at han kunne have udbygget og styrket sin position i Nordtyskland og udnyttet de rige ressourcer i de besatte områder, som han efter nederlaget til dels måtte rømme.

Stettinforbundet og negligeringen af oprørsretten

Udover Antvorskovmødet og situationen i januar-februar 1618 slår Heiberg ned på min opfattelse af Stettinforbundets rolle. Generelt gælder det i den sag, at han lader mig tildele dette endnu større betydning for magtkampen mellem konge og råd, end jeg selv gør i afhandlingen. Jeg gør udtrykkeligt opmærksom på en række andre forudsætninger for rådets muligheder for at gøre sig gældende i udenrigspolitikken, således traditionen, håndfæstningen og højadelens økonomisk-soziale og politiske position.

Når Stettinforbundet især i den fortløbende kronologiske skildring trækkes frem, er det, fordi afhandlingen *handler* om den magtkamp mod Sverige, som jo netop udspilles i Stettinforbundets regi, og fordi de forskellige po-

gengiver den forkert, lige efter at han rigtigt har skildret de 24.000 mand, hvorfor Gram ikke godkender den, men nedskriver sit referat af propositionen, som så går ind i Slanges endelige manuskript. Alligevel forestår Jespersen ikke, hvorfor Gram »end ikke (har) beskæftiget sig med det for hele tolkningen så vitale forslag om de 24.000 soldater«.

12. H. s. 640.

litiske aktørers holdninger til Stettinforbundet i modsætning til deres holdninger til de andre faktorer indgående belyses af kildematerialet.

Heiberg finder det »indlysende, at en stilningtagen til . . . (mine tesers holdbarhed) er afhængig af, hvorvidt . . . (min) vurdering af Stettinforbundet er holdbar«. Heiberg synes i den forbindelse at lægge for lidt vægt på det vigtigste: om teserne er rigtige, afgøres af, om de finder dækning i det i perioden 1612–25 behandlede kildemateriale,¹³ ikke først og fremmest i, om jeg er enig med Frede P. Jensen om det iøvrigt intrikate spørgsmål om, hvor stærkt eller svagt kongemagten stod i 1570.¹⁴ Og kildematerialet bekræfter i den af mig behandlede periode, at Stettinforbundet havde de tre af mig skildrede hovedformål: 1) at bevare freden i Norden 2) om muligt at bevare den gældende for Danmark fordelagtige magtstilling mellem de nordiske riger 3) at sikre rådets konstitutionelle stilling over for en enevoldstilbøjelig og aggressiv kongemagt i Danmark.¹⁵

Skal vi endelig nærmere diskutere situationen i 1570, som ligger 32 år, før mine nærmere undersøgelser starter, så var det afgørende dengang dog vel, at Frederik II ikke i Syvårskrigen opnåede, hvad han havde til hensigt, en militær sejr og genoprettelsen af Kalmarunionen, og at han ikke mindst som følge deraf stod svagt, da forhandlingerne om indholdet af de nye rammer for forholdet mellem Danmark og Sverige skulle afgøres. Det er i den forbindelse min bemærkning om »kongemagtens sammenbrud«¹⁵ 1570 skal og bør ses.

Men lad os et øjeblik godtage den hypotese, at kongemagten stod stærkt i 1570. I så fald bliver det for Heiberg »nærliggende« i kraft af det overtag, som den politiske udvikling i 1570 gav Danmark over Sverige, »at se oprettelsen af grænsemødeinstitutionen som et forsøg på fra dansk side at skaffe sig et permanent grundlag for indblanding i svenske anliggender«. ¹⁶ Men selv i den situation må man nok spørge: hvad skulle Frederik II dog med det »grundlag«? Han kunne altid blande sig, hvis hans interesser blev trådt for nær: manifestere sin holdning ved gestusdiplomati, sende en note – eller et gesandtskab, hvis spændingen var hård. Grænsemødeinstitutionen hindrede jo hans bevægelsesfrihed, idet den gjorde det vanskeligere at gøre en trussel om krig troværdig, når svenskerne vidste, at det stærke danske råd var imod en sådan. Derfor var og blev institutionen et redskab til at hindre, at den danske konge blandede sig så meget i Sveriges forhold, at der blev krig, ligesom den kunne anvendes og da også blev brugt af den svenske kongemagt til at bedre Sveriges politiske, sociale og økonomiske stilling over for det overlegne Danmark i forsøg på at ændre magtbalancen til svensk fordel, som især Karl IX og Gustav II Adolf da også gjorde det.¹⁷

Heibergs tolkning af grænsemødeinstitutionen 1570 hviler i øvrigt også på den stiltien- de forudsætning, at Frederik II og kongemagten skulle have opgivet håbet om en genoprettelse af Kalmarunionen, hvad der i hvert fald med henblik på efterkommeren på tronen er højst usandsynligt og i uoverens-

13. Heiberg gør iøvrigt i den forbindelse læseren skeptisk overfor, om det er tilfældet, ved at fokusere på situationen i 1604 (jvf. herunder s. 721), selvom denne overhovedet ikke er indgående behandlet i min afhandling, der først starter for alvor 1612. Det er derfor lige så malplaceret, som det er overflødigt, at Heiberg i forbindelse med 1604-problematikken med basis i Lis Heibergs utrykte speciale gør opmærksom på og udkaster overvejelser over det principielle spørgsmål om karakteren af rigsrådets betænkninger, hvilket efterlader det indtryk, at jeg ikke har tænkt herover. Sagen er, at alle analyser af rådsbetænkningerne 1612–25 just er baseret på tilsvarende overvejelser, hvilket jeg udførligt har gjort rede for i indledningen til værket (*Mod triumf I* s. 54f).

14. H. s. 637. Heiberg indrømmer dog (H. 638), at forbundet under ændrede inden- og udenrigspolitiske betingelser kunne skifte karakter.

15. *Mod triumf I* s. 103.

16. H. s. 638.

17. Heiberg indrømmer da også, at Gustav Adolf og Axel Oxenstierna ønskede at likvidere Stettinforbundet 1624 (H. s. 638 n. 4), da de ikke mere følte sig militært underlegne danskerne og derfor ikke mere havde brug for det af hensyn til fredens bevarelse. Heiberg gør dog ikke opmærksom på, at det er et af mig konstateret forhold.

stemmelse med det følgende begivenhedsforløb. Således indicerer bl.a. den fortløbende strid om de tre kroner, der endnu spillede så stor en rolle under fredsforhandlingerne i Knærød 1612–13, at Frederik og kongemagten ikke var tilfreds med status quo.

Sagen er da også, at oprørsretten (mod den tyranniske, dvs. rådet overhørigt kongemagt) genindføres i det konstitutionelle danske monarkis monarkia mixta i og med, at den optages i Stettinforbundet af 1570. Insisterede kongen på krig imod det danske råds vilje, havde rådet ret, ja pligt til at benytte denne oprørsret. I den forbindelse må man igen spørge, om Heiberg virkelig tror, at genindførelsen af den skete med Frederik IIs gode vilje?

Det tager han nemlig ikke stilling til, men til gengæld gør han, modsat S. U. Palme¹⁸ og jeg selv, hvad han kan for at bagatellisere den i anden sammenhæng, idet han i god overensstemmelse med sin systemorienterede holdning og respekt for »de dybe kræfter« finder det »diskutabelt, om man som jeg kan tolke rigsrådets henvisning til forbundets voldgiftsbestemmelser i dets argumentation mod krig i 1604 som trussel om oprør«.¹⁹

En sådan ville være tom for Heiberg, der glemmer eller ikke tillægger det betydning, hvorledes Huitfeldt i sin store Danmarkshistorie beregnet som læsning for den unge Christian IV fremdrog oprørsparagrafferne og oprørsretten. Ligeledes bør der ikke ses bort fra, at selvom »de dybe kræfter« havde bevirket, at »adelens hidtidige magtmonopol (var) gledet over til kronen«, som Heiberg for drastisk udtrykker det, så var adelsrytteriet stadig ikke uden betydning, hvad Kalmarkrigen viste. Og hertil kom, at en trussel om oprør ville få vægt i legitimisten Christian IVs sind i kraft af, at den overhovedet var lovfæstet. Heibergs egen tolkning, at en henvisning til Stettinforbundet var en anmodning til kongen om at besinde sig på retsgrundlaget for forholdet mellem Danmark og Sverige, kan jeg godt bifalde, derimod ikke, at den

skulle udelukke min egen; Heibergs ligger selvsagt i dén.

Endelig er der grund til at overveje, i hvilket tilfælde oprørsretten skulle føres ud i livet. Den oplagte situation ville være, hvis kongen modsatte sig rådets krav om ikke at udnytte svenske overgreb eller påståede overgreb på Stettintraktaten til et fredsbrud. Dvs. at oprøret skulle foretages efter en af kongen besluttet og startet krig mod Sverige, i hvilken situation det ville være lige så naturligt, som det ville være i Stettinforbundets ånd, at Sverige hjalp oprørerne. I så fald ville oprøret ikke være uden udsigt til at lykkes.

Det må følgelig konkluderes, at det ikke er rimeligt at tillægge oprørsretten den meget ringe rolle, som Heiberg gør, sikkert ikke mindst fordi han ikke selv kunne drømme om at gøre oprør i sit eget liv og sit eget samfund. Hvad enten man er klar over det eller ej, kommer historikerens egen holdning til hans samtids problemer uvægerligt til at smitte af på tolkningen af fortidens.

»Når viljen er god«

Heiberg mener, at »når kongen bøjede sig for rådets argumentation (for ikke at gå i krig med Sverige 1604), har det snarest været begrundet i ... (interne økonomiske problemer) samt i udsigten til profit ved kapitaludlån end i en fuldstændig tom trussel om revolte«.¹⁹ Det er imidlertid, uanset hvor stor vægt der skal lægges på oprørstruslen, usandsynligt, at kongen skulle have tænkt, som Heiberg mener. Christian IV kendte jo, da hans proposition blev skrevet, de af Heiberg nævnte og utvivlsomt overdrevne økonomiske problemer og har alligevel fundet det forsvarligt med en krig. Når man betænker, hvor ludfattig den svenske adel og Sverige i det hele taget var i forhold til det rige Danmark, kan man næppe fortænke ham heri.

I 1624, da om ikke Danmark, så den danske adels økonomiske situation syntes ringere end i 1604, og Sveriges givetvis bedre, og rå-

18. S. U. Palme: *Sverige och Danmark 1596–1611, 1942.*

19. H. s. 638.

det atter klagede sig over de svigtende midler til en krig, svarede kongen: »hvad middel er anlangendes, findes jo vel råd, når viljen er god (min udh.) og i det ringeste så let og bekvemt som hos de svenske«. ²⁰

Hvis man, på basis af mange års studier i det omfattende kildemateriale, kender Christian IV så at sige indefra (hvis det er tilladt²¹), vil man være klar over, at udsigten til en profit ved kapitaludlån ville være en yderst fattig trøst for Christian i forhold til opgivelsen af en erobningskrig mod Sverige på et tidspunkt med gunstige ydre konjunkturer.

Ligesom i sin argumentation omkring 1618-krisen gør Heiberg i sin praksis sig ikke klart, hvad Christian opfattede som mål og som midler, selvom han som nævnt i teorien ved det. Når han går ind i det konkrete begivenhedsforløb, omdanner han Christian IV til noget, der ligner en erhvervsmand i vor egen kapitalistiske periode, optaget af profiter næsten for deres egen skyld, svarende til, at Heiberg selv især interesserer sig for de dybe kræfter, som han vil have, at jeg ærbødigt skal tage hatten af og bukke for.

Heiberg må undskylde mig, at jeg beholder den på, for man kan ikke bevare den gode vilje, som Christian IV appellerede til, med det systemrespekterende historiesyn, som Heiberg og rigsrådet står for.

Historieskriveren som Janus

Der er da ikke tvivl om, at Heiberg helst havde set, at jeg havde skrevet en anden bog, hvor jeg tog større hensyn til de materielle og økonomiske vilkår, jeg fristes til at tilføje: end Christian IV selv gjorde. Havde jeg imidlertid skullet lægge så stor vægt på »de dybe kræfter«, som Heiberg ønsker, var der ikke kommet et stykke historieskrivning ud af det værd navnet.

Heiberg har som de fleste historikere næppe noget analyseapparat til vurdering af et historisk arbejde som historieskrivning²² (han demonstrerer det i hvert fald ikke), hvorfor hans bemærkninger herom bliver overfladiske²³ i modsætning til hans indvendinger mod værket som forskning, hvor argumentationen er konsekvent, gennemsyret som den er af hans ret udialektiske materialistiske historiesyn og af en af det moderne materialistiske samfund præget tankegang.

Han forstår, modsat de store systembyggere som Kristian Erslev og Johs. Steenstrup omkring århundredeskiftet ikke, at en historieskriver, der ikke som en anden Janus vender ansigtet både mod Klio og Kalliope, dvs. betragter historien som både videnskab og kunst og derfor beskæftiger sig både med menneskenes ydre verden og deres indre liv,

20. *Christian den Fierdes egh. Breve, udg. C. Molbech, I, 1848* s. 175 (164).

21. Jvf. min drøftelse af identifikationens og intuitionens betydning og væsen i *Lyseslukkerne og stjernekafterne, 1981* samt i min afhandling (*Om historieskrivningens metodik. Et svar fra en »trold« til en bonde*) i *Historie, 1982* s. 289f og 295ff.

22. Den eneste, der har set mit arbejde som sådan og forstået, hvorfor det er blevet til historieskrivning, er lektor, cand. mag. Viggo Larsen i en debatkronik (*Nutidens debat om nutid og fremtid*) i *Aarhus Stiftstidende 9.7.1980*, hvori han dog underdriver betydningen af at digte over de usynlige forbindelser mellem kendsgerningerne. Han skriver: »Tandrups doktorafhandling er ikke Dichtung und Wahrheit, kendsgerninger og fantasi – jeg har læst alle 1080 sider, – men dens ekstraordinære kvalitet er for mig at se, at den ikke ensidigt bliver hængende i analyser af kildematerialet, men at den har klare synspunkter, et engagerende helhedssyn, en stillingtagen, en syntese, der placerer Christian IV og hans rigsråder i forhold til hinanden i bestemte situationer ud fra bestemte forudsætninger, og som samtidig kan antyde en nutidig relevans – såvel den kolde krig som Vietnamkrigen nævnes i indledningen«. I historieskrivningen indgår nemlig for Viggo Larsen »helt legitimt historieskriverens eget værdigrundlag, hans historiesyn«: historien handler om nutiden og fremtiden.

23. Han tager således tilflugt til faderligt at advare mig mod min »hang til personkarakteristikker på grundlag af malede portrætter« (H. s. 642). Som bekendt er der imidlertid en gammel tradition i historieskrivningen for at male portrætkarakteristikker, og mine er begribeligvis, omend skarpt tegnede (jvf. hvorfor i *Mod triumf I* s. 41), symbolske billedlige udtryk for, hvad jeg på basis af samtidigt skriftligt kildemateriale er nået frem til. Et eks.: når jeg om Christen Holck (*Mod triumf I* s. 127) skriver, at »de kølige øjne omkranses af et hjul (udh. her) af hår og skæg« vil jeg have læseren til at associere til historien som er udpræget gentagelsesproces, svarende til, at Holck er typen på den »konservative rådspolitiker med de af tradition bestemte ... anskuelser«.

ikke får nogen gennemslagskraft i befolkningens sind.²⁴

Anfægtelsen af historikeren og folkelighedens genoplivelse

Han tror i øvrigt i den forbindelse, at jeg har haft som mål at levere et »folkeligt historieværk«. ²⁵ I så fald havde jeg imidlertid ikke skrevet et arbejde på 1080 sider. Og selvom det er udsolgt, bilder jeg mig ikke ind, at det når ret meget ud i »folkelige« kredse. Folkeligheden er imidlertid også død siden Erslevs tid, ikke mindst fordi »folket« i dette århundrede har måttet tage til takke med de positivistiske faghistorikeres systemtankegang og undersøgelsen af de dybe kræfter på bekostning af begivenhedshistorien i snæver forbindelse med en skildring af de handlende personer og deres motiver, dvs. på bekostning af enkeltmenneskets ansvarlighed.

Jeg har skrevet bogen ligesom i øvrigt også Ravnbogen om historikeren Kr. Erslev for at få historikerne og historieunderviserne til at tage deres hidtidige måde at skrive og undervise på op til overvejelse, for at få dem til at give enkeltmenneskene i deres sociale og metasociale sammenhænge den centrale plads tilbage i historieskrivningen. Sker det ikke, forbliver historien en død ballast i befolkningens sind, og denne inspireres ikke til at tage skæbnen i egen hånd og til at gøre oprør mod de oprørende tilstande, som den ofte lever under, et oprør, der er forudsætningen for, at en ny folkelighed kan opstå. Sker det ikke, bliver landet præget af en stadig mere talstærk, søvni og vegeterende flok af mennesker, der nøjes med at forarges over, gøre nar af og tage afstand fra de få, der ikke accepterer moden og de gældende normer.

Mennesker med en sådan mentalitet vil aldrig opdage, når deres »stjernes fører« eller

en svaghed i systemet giver dem mulighed for at tage deres skæbne i egen hånd, sådan som Christian IV søgte det flere gange. Det skete forgæves i 1604 og 1618, men ikke uden held i 1611, 1621 og 1625. Bl.a. i 1624 svigtede hans situationsfornemmelse dog, og han »agtede ikke tiden«, men det hang sammen med, at han i den foregående periode var blevet stadig mere desperat, fordi han tragisk nok til stædighed blev bremset af sine råder og tvunget til at lade magtkampen mod Sverige forstyrres og undergraves af magtkampen mod sin standsegoistiske højadel.

Derfor udvikledes der i ham en tendens, som hos de fleste endnu forhåbningsfulde nulevende mennesker på grund af systemets og omverdenens uhyre tryk er blevet konstituerende for deres handlemåde. Denne bliver u hensigtsmæssig, kaotisk og uden timing, i og med at de, frustrerede, som de er, »tror, at øjeblikket kan være ethvert, der ruller forbi«. Følgelig skuffes de gang på gang i deres afmægtige oprør. De kommer derfor efterhånden til at ligge under for den herskende tro på forholdenes altovervældende magt og ender med at begå mentalt selvmord ved at tilpasse sig på omgivelsernes betingelser.

Nyaars-morgen eller ragnarok

Søger historikeren derfor ikke at genoplive fortidens personer, så de i deres mere eller mindre heldige forsøg på at gennemføre deres mål og vinde personlig identitet træder læseren levende i møde på godt og ondt, og så de kan inspirere denne læser til tilsvarende forsøg, mister historien sin livsberettigelse. Dens skikkelser bliver døde mænd og kvinder, der lever som fortabte, handlingslammede skygger. Især vil det være katastrofalt, hvis den trods alt samfundskritiske venstrefløj fortsat undlader at gøre enkeltmennesket til et vigtigt

24. Jeg har dels i *Noter om historie og undervisning nr. 66, dec. 1980* (i artiklen *Hjertet kræver handling. Et manifest om historikeren som formidler af oprøret*), dels i den note 21 nævnte artikel i *Historie søgt* at forklare, hvorfor og hvorledes Ravn har fået en kunstnerisk dimension, og hvorfor jeg finder det nødvendigt, at historieskrivningen bliver kunst og videnskab i ét. Jvf. herom også *Lyseslukkerne og stjerneasterne, 1981*, der har det sidste emne som hovedproblemstilling. – Jeg forstår derfor heller ikke, hvordan Heiberg (H. s. 642) kan mene, at jeg modsat ham »går ud fra skellet mellem historieforskning og historieskrivning«. Jeg er tværtimod enig med ham i, at svagheden (uden gåseøjne) ved dansk historieskrivning har været, at man i praksis side Erslev har skelnet så stærkt mellem analyse og syntese.

25. H. s. 642.

studieemne, enkeltmennesket ikke blot som deltager i klassekampen, men også i sin optagethed af de oversociale livsvigtige problemer omkring kærlighed og død, venskab og svig.

Hvad jeg er ude på med disputatsen og med Ravnbogen er da, at historikerne anfægtes, sådan som Grundtvig blev det i *Nyaars-Morgen* 1824:

De døde mænds gange
dem kendte jeg godt,
men gøs for at ende
med livet i hænde
min bane på døde mænds vej

Det skrev han, da det gik op for ham, hvor let man kom til at dyrke fortiden for dens egen skyld, og hvor farligt dét ville være for hans egen personlige og for befolkningens udvikling og fremtid. Dybt ironisk tilføjede han lidt senere i digtet:

At vise en prøve
opgravet af muld –
det kalder jeg glæde,
det er som at kvæde
om kampen, når dragen er død

Dragen er imidlertid ikke død, selvom de fleste historikere skriver, som om den var det. Den er symbol på både samfundstilpasningen og den uengagerede vanetænkning, på de kræfter i enkeltmennesket og i vor kultur, der lader os være vegeterende og glædesløse tilskuere til det store spil om vor kulturs undergang. Jeg er bange for, at alternativet idag er *Nyaars-morgen* eller atomdøden. Og for at det haster med at vælge. Der skal handles, og af mange, hvis vi skal genvinde et levende land – og opleve ret mange flere nytårsmorgener.

Jette Kjærulff Tuxen og Ole Tuxen: Historiske danmarkskort

I Fortid og Nutid bd. XXIX:2, 1981, s. 269–71 retter Paul G. Ørberg en kritik mod kortene i (Gyldendals) Danmarks Historie bd. I–II og Dansk social historie specielt bd.

II, der bl.a. går på de tilgrundliggende korts indhold eller snarere manglende indhold af historiske kystlinjer og vandområder/tørlagte områder. Ørbergs kritik rækker videre end til kortene i de to værker og har ført til nedenstående generelle overvejelser over nødvendigheden af at vise historisk vandplan på historiske kort.

Historiske kort er kort med vidt forskellige temaer, illustreret på vidt forskellig måde. De kan groft opdeles i kort, hvis hovedfunktion er at vise forskellige historiske lokaliteters placering (byer, borge, slagpladser etc.), og kort, der viser forekomsten, frekvensen, af et eller flere fænomener (f.eks. gravhøje, kirker, køer). Disse kan være placeret så geografisk nøjagtigt som muligt eller være angivet som hyppighed på en statistisk enhed (amt, herred o.lign.), f.eks. ved indfarvning af hele enhedens areal.

På historiske kort indgår vandplanen sjældent som tema og har for så vidt også sjældent betydning for forståelsen af kortets tema. Da fremstillingen af en historisk vandplan kræver betydelige undersøgelser, især da der ikke kan laves et historisk grundkort gældende for alle perioder, må nødvendigheden af at have kort med historisk vandplan opvejes mod de ressourcer, der medgår til deres fremstilling. Et andet forhold, der bør tages i betragtning, er, hvor mange ressourcer man skal sætte ind på at gøre historiske kort, der i format skal passe i en bog af almindelig størrelse, historisk korrekte. Kortene vil være i en sådan målestok, at blot signaturen en prik relativt vil have en så enorm størrelse, at afstanden fra den lokalitet, den afspejler, til en anden, f.eks. et punkt på kysten, vil være ganske fortegnet.

For frekvenskort, hvor der ikke tilstræbes geografisk nøjagtig placering af fænomenerne, vil moderne kort normalt kunne benyttes, specielt da de statistiske enheder, historiske forhold opgøres på, ofte er administrative enheder med grænser fra det 19.–20. århundrede. Historiske stednavne og lokaliserbare fænomener kan også undertiden vises på kort med moderne vandplan, uden at denne virker forstyrrende for forståelsen af kortets tema. I andre tilfælde kan temaet gøre det ønskeligt, at kortet er forsynet med historisk vandplan,